

'Der Goude eigend haar den grooten Erasmus toe'

Locale toe- en ont-eigeningsprocessen rond een Europees icoon van geleerdheid

Paul H.A.M. Abels

Inleiding

Door toedoen van drie 'lekenbroeders' - de kunstenaar Bud Oostrom, de koster van de Sint-Janskerk Maurits Tompot en de historicus Nico Habermehl - is de grote humanistische kloosterling en geleerde Desiderius Erasmus in Gouda weer in het brandpunt van de belangstelling komen te staan. Zij slaagden daarin door de reeds eeuwen durende discussie over 's mans geboorteplaats nieuw leven in te blazen. Met deze actie hebben zij zelfs ver buiten de stad de aandacht weten te vestigen op de bijzondere historische relatie tussen Gouda en Erasmus. Reden genoeg voor de redactie van de *Tidinge*, het tijdschrift van Historische Vereniging 'die Goude', om een speciale aflevering te wijden aan dit thema. Diverse auteurs hebben zich verdiept in het Goudse verleden van Erasmus en leggen deelaspecten daarvan bloot, soms zelfs letterlijk, zoals Diederick Habermehl en Leon Mijderwijk, die op zoek zijn gegaan naar archeologische sporen. Koen Goudriaan laat aan de hand van het memorieboek van Stein zien, dat het nabij Haastrecht gelegen convent waarin de grote geleerde geruime tijd verbleef ook wat betreft zijn netwerk van weldoeners met recht als een Gouds klooster beschouwd mag worden. Met de primeur van de Nederlandse vertaling van een bijzondere Latijnse notitie over de relatie van Erasmus tot Gouda levert ook Jan Willem Klein een belangrijke bijdrage aan de ontrafeling van de vele nog bestaande raadsels in het Goudse leven van Erasmus. In welke mate het gedachtegoed van de geleerde in deze is beklifd laat dezelfde auteur zien in een bijdrage over de collectie Erasmiana in de Goudse librije en illustreert Xander van Eck aan de hand van het Koningsglas, een van de belangrijkste glazen in de Sint-Janskerk. Jan Kompagnie voelt de twee grootste Goudse 'Erasmusfans' van dit moment aan de tand over hun drijfveren en ervaringen. En uiteraard geeft de redactie ook ruimte aan de 'concurrentie' uit Rotterdam, in de persoon van Jan van Herwaarden. Deze emeritus hoogleraar cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen, die thans in de Maasstad verbonden is aan het vorig jaar opgerichte Erasmus Center for Early Modern Studies, laat zien welke waarde Erasmus zelf hechtte aan het begrip 'patria' (vaderland). Door dit hele themanummer heen staan korte bijdragen van Nico Habermehl, waarin hij achtergrondinformatie geeft over de betekenis van Erasmus, diens geboorte, vorming en opleiding, kloosterleven, graf en nalatenschap.

Toe- en ont-eigeningsprocessen

Feitelijk staat dit hele Erasmusnummer van de *Tidinge* in het teken van toe-eigening. Het begrip toe-eigenen is binnen de cultuurgeschiedenis de afgelopen decennia een gevleugelde term geworden, die te pas en te onpas wordt toegepast. Het wordt gebruikt om processen te beschrijven waarbij in materiële of immateriële zin sprake is van het naar zich toehalen, in bezit nemen of zich eigen maken van uiteenlopende culturele goederen, persoonlijkheden, tradities of ideeën.¹ De eeuwenoude strijd tussen Rotterdam en Gouda om de 'erfenis' van Erasmus is een bijna klassiek voorbeeld van zo'n toe-eigeningsproces. De vraag 'van wie' deze grote humanistische geleerde is, spitst zich daarbij steevast toe op de vraag in welke van beide Hollandse steden hij ter wereld kwam. Om te begrijpen waarom dit toch schijnbaar zo onbelangrijke historische 'feitje'

Spotprent van Peter Boersma op de toe-eigeningsstrijd tussen Gouda en Rotterdam. De prent werd op 24 augustus 2005 afgedrukt in de Goudse Post.

nu al eeuwenlang zoveel discussie losmaakt en emoties oproept, is het noodzakelijk de sociale en psychologische processen te analyseren die voeding geven aan het steeds weer opborrelen van deze discussie. Dat ik daarbij ter verheldering teruggrijp op mijn eigen leefwereld, moet de lezer vooral niet interpreteren als een misplaatste vorm van ijdelheid maar als een poging het historische toe-eigeningsvraagstuk rond Erasmus inzichtelijk te maken aan de hand van eigen(tijdse) voorbeelden.

De auteur van dit artikel is in Nijmegen geboren. Nog voor hij kon staan is hij - of liever gezegd werd hij door zijn ouders - verhuisd naar Almelo. In deze Twentse stad groeide

hij op, leerde hij een vak en vond hij de vrouw van zijn leven. Als *Heimatvertriebene* om den brode verhuisde hij vervolgens naar Gouda, waar hij nu alweer meer dan twintig jaar naar volle tevredenheid woont met vrouw en drie dochters. Passen wij het begrip toe-eigening toe op deze situatie, dan moeten wij vaststellen dat toe-eigening in de eerste plaats een individueel, psychologisch proces is. Met welke stad wil en kan de auteur zich het meest verbonden, voelen en waardoor wordt dit bepaald? Is hij een Nijmegenaar, een Almeloër of een Gouwenaar? Het predikaat Nijmegenaar komt daarbij het minst in aanmerking, hoewel hij zijn leven lang op elk officieel formulier of document eraan herinnerd wordt dat hij in deze stad het levenslicht zag. De onmogelijkheid om zich Nijmegenaar te willen en kunnen voelen bleek hem overduidelijk tijdens zijn studietijd aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen. Als hij zich in die tijd al als zodanig zou willen afficheren, dan viel hij onmiddellijk door de mand wegens zijn tongval en het gebrek aan aansluiting bij de collectieve herinnering van 'echte' Nijmegenaren. Een vergelijkbaar probleem doet zich voor bij de toe-eigening van Gouda als 'zijn' stad. Hoewel hij er inmiddels bijna de helft van zijn leven heeft gesleten, meer weet van de geschiedenis van zijn woonplaats dan menig 'autochtone' inwoner en zelfs de kleinste steegjes in de stad kent, zal hij in zekere zin altijd import blijven, een vreemde in Jeruzalem.

Het is dan ook schier onontkoombaar dat de auteur dezes primair Almeloër is en blijft, hoe lang hij daar ook al weg is. Er zijn tal van factoren die daartoe hebben bijgedragen, waarbij de ervaringen in zijn vormende jaren een belangrijke - zo niet doorslaggevende - rol hebben gespeeld. Er bestaat in zijn geval ook geen enkele reden om niet bij Almelo te willen horen. Toch kan het in de praktijk zo zijn dat iemand wel persoonlijke of andersoortige redenen heeft om juist niet geafficheerd te willen worden met een bepaalde geografische plek uit zijn verleden. In dat geval vindt het omgekeerde proces van toe-eigenen plaats, dat aangeduid zou kunnen worden met de term ont-eigenen. Er zijn verschillende aanwijzingen dat hiervan in het geval van Erasmus en Gouda sprake is geweest. Als hij een gewone sterveling was geweest, zou niemand zich daar druk over hebben gemaakt. Aangezien Erasmus echter een BN'er avant-la-lettre was, een Bekende Nederlander (sterker nog, een BE'er, een Bekende Europeaan), werd de door hem verlangde ont-eigening toch een probleem. Deze gang van zaken laat een andere variant

van toe-eigeningsprocessen zien. Het gaat in dergelijke gevallen namelijk niet alleen om een individueel, psychologisch proces, maar ook om een groepsproces.

Toe-eigening kan ook geschieden door een collectief, een groep mensen die om bepaalde redenen en dikwijls in bepaalde periodes zoveel verwantschap of verbondenheid voelt met iets of iemand, dat zij een 'claim' erop legt met als doel die band te versterken en zich er zichtbaar of gevoelsmatig mee te verbinden. Een eeuwenoude en tot op de dag van vandaag uiterst krachtig gebleven vorm van collectieve toe-eigening is de aanspraak die inwoners van een bepaald gebied (dorp, stad, land) maken op bewonderde of zelfs geadoreerde medeburgers. Almelo en Almeloërs hebben geen redenen om zich deze auteur toe te eigenen, maar zij gaan er doorgaans wel prat op stadgenoot te zijn van bijvoorbeeld de cabaretier Herman Finkers of de countryzangeres Ilse de Lange. Daarbij is sprake van een gemeenschappelijk gedeelte trots op de prestaties van genoemde kleinkunstenaars. Ook wordt een sterke verwantschap met hen gevoeld en is men trots ook maar iets in zijn leven met hen gemeen te hebben of gedeeld te hebben ('ik zat op dezelfde lagere school en was misdienaar met Finkers' of 'ik werd ooit door Ilse geholpen bij de Schoenenreus'). Deze verbondenheid wordt ook door deze 'sterren' steeds opnieuw gevoeld en bevestigd door hun taalgebruik, hun uitingen op toneel of in interviews geregistreerde jeugdherinneringen. Daarbij doet het niet meer ter zake dat Finkers reeds geruime tijd elders in Twente woont en Ilse de Lange in Arnhem. Voor Almeloërs blijven zij voor altijd met hen en met hun stad verbonden.

Het is overigens nog maar de vraag hoelang dat 'altijd' in de praktijk zal duren. Het gaat bij Finkers en De Lange om kleinkunstenaars van het lichte genre, die hun artistieke prestaties weliswaar voor het nageslacht hebben vastgelegd in boeken en op CD's, maar waarvan het nog maar de vraag is of ze lang in het collectieve geheugen zullen blijven als ze eenmaal 'uit de mode' raken, met hun werk zijn gestopt of zijn overleden. Toe-eigening kan een beperkte tijdsduur hebben, maar kan soms ook eeuwen duren, zij het dat ook in dat geval doorgaans sprake is van tijden van opleving en van vergetelheid. Bij dergelijke langdurige toe-eigeningsprocessen rond personen speelt nog een ander begrippenkader uit de cultuurgeschiedenis een rol, namelijk dat van idolen, heiligen en iconen. Het zijn stuk voor stuk termen die een religieuze oorsprong kennen en aanvankelijk uitsluitend in kerkelijk verband werden gebruikt. Cultuurhistorici zijn ze echter ook gaan toepassen in profane (wereldse) situaties en contexten.² In het huidige massamediale tijdsgewricht is het idool veruit de belangrijkste toe-eigeningsvariant. Het idool zijn is in sterke mate afhankelijk van persoonlijke ontmoetingen of communicatie via de media. Op die manier konden een zangeres als Madonna, een voetballer als Johan Cruyff, maar ook iemand als de vorige paus Johannes Paulus II, uitgroeien tot idolen van grote groepen mensen.

Een status van wereldlijk idool zal maar in weinig gevallen omgezet worden in een heiligenstatus; en al helemaal niet in de vorm van een formele heiligverklaring door de Katholieke Kerk. Een uitzondering betreft mogelijk paus Johannes Paulus II. Veel inwoners van zijn geboorteland Polen hebben zo'n grote behoefte om hem blijvend toe te eigenen, dat zij hun landgenoot zelf al min of meer heilig verklaard hebben. Zij riepen zijn opvolger Benedictus XVI bij het recente bezoek aan hun land luid op hetzelfde te doen: sanctus subito! (onmiddellijk heilig). Voor andere idolen met een blijvende betekenis is dit niet weggelegd, maar een informele 'heiligverklaring' door groepen toe-eigenaars komt evenzeer en veel vaker voor. Liefhebbers van klassieke muziek hebben hun 'sint' Johann Sebastian Bach, liefhebbers van de schilderkunst hun 'sint' Rembrandt van Rhijn en het gereformeerde volksdeel in Nederland heeft zijn 'sint' Abraham Kuyper.³ Het kenmerk van kerkelijke én wereldlijke heiligen is dat zij geëerd en herinnerd worden om een buitengewone, maar duidelijk afgebakende, prestatie op een concreet gebied. Het is echter ook mogelijk dat de concrete daden van een 'idool' of 'heilige'

grotendeels naar de achtergrond verdwijnen en betrokkene tot een icoon wordt. In dat geval worden al zijn of haar daden of ideeën samengevat en gevangen in één krachtig beeld. Een bekend twintigste-eeuws voorbeeld van zo'n ontwikkeling betreft 'Che' Guevara. Begonnen als idool van revolutionaire communisten ontwikkelde hij zich tot 'heilige' van een jonge protestgeneratie in de jaren zestig, om uiteindelijk dankzij zijn op vele T-shirts en posters afgedrukte markante portret te worden tot een icoon voor een nog veel grotere groep mensen. Mensen die hem op deze wijze toe-eigenen brengen daarmee tot uitdrukking dat zij zich willen identificeren met strijd tegen onrecht, onderdrukking en uitbuiting, zonder daarbij nog te (willen) weten op welke wijze 'Che' hier zelf vorm aan gaf.

Het toe-eigeningsproces rond Erasmus en ook het Goudse element daarin, dat in het vervolg van dit artikel centraal zal staan, kent al de geschetste aspecten van individuele en collectieve toe- en ont-eigening, alsmede een ontwikkelingsgang van idool tot profane heilige en icoon. Bij dit laatste proces speelde de populariteit van zijn veelvuldig vervaardigde en gereproduceerde beeltenissen een grote rol. Erasmus was zelfs eeuwenlang de enige niet-heilige waarvoor in ons land een standbeeld was opgericht. Daarnaast waren er verschillende beeltenissen van hem in omloop, die werden afgedrukt in boeken, op penningen en zelfs op aardewerk.⁴ Als ware hij een 'echte' heilige, werden daarnaast persoonlijke bezittingen van hem, zoals zijn tafelmes, zandloper, beker en bestekdoos, zorgvuldig bewaard en gekoesterd. Er bestaan zelfs tekeningen van hem op zijn doodsbed.⁵ Een dergelijke 'verering' zou verbazing kunnen wekken, aangezien weinigen ooit iets van Erasmus hebben gelezen, laat staan dat men kon aangeven welke betekenis deze man heeft gehad voor de mensheid. Toch werd en wordt hij algemeen gezien als een groot geleerde, die grensoverschrijdend gewerkt en gedacht heeft en - verbeeld in zijn standbeeld - letterlijk staat voor belangrijke tijdloze waarden. Hij is daarmee geworden van een idool in zijn tijd tot een alom bewonderde 'heilige' en een krachtig icoon, dat verschillende groepen mensen zich op bepaalde momenten met graagte hebben willen toe-eigenen. Zo ook Gouda en de Gouwenaars.

Verhulde en gefrustreerde Goudse toe-eigening

Al bij zijn leven waren verschillende Gouwenaars ervan overtuigd dat zij met Erasmus een bijzondere persoon in hun nabijheid hadden mogen ontmoeten en leren kennen. De vroegste aanwijzingen hiervoor zijn te vinden in zijn correspondentie, waaruit blijkt dat hij op goede voet stond met verschillende prominente Gouwenaars, onder wie de boekdrukker Gheraert Leeu en de arts Reynier Snoy. Ook in het regulierenklooster Emmaus in Stein, even buiten de stad richting Haastrecht, had hij verschillende bewonderaars die zijn geschriften gretig kopieerden en tot zich namen, ook lang nadat hij het kloosterleven en Gouda de rug had toegekeerd.⁶ We spreken in eerste instantie in deze sfeer echter niet zozeer van de toe-eigening van zijn persoon, maar van zijn ideeën. De invloed hiervan op een kleine Goudse elite was nog decennialang te bespeuren, onder meer in humanistische geschriften van vrienden, het lesprogramma op de Goudse Latijnse school, de gebrandschilderde glazen in de Sint-Janskerk en in de politiek-religieuze opstelling van het Goudse stadsbestuur.⁷ Deze vorm van toe-eigening was niet direct zichtbaar en overwegend inhoudelijk. Een eerste manifestatie van een meer openlijke Goudse toe-eigening was een geschriftje uit 1521 van Petrus Nannius van Alkmaar, die naar de stad was gehaald om de pas opgerichte Latijnse school als rector te leiden. Hij bleef maar kort in Gouda, maar net lang genoeg om het eerste gedrukte geschrift het licht te laten zien waarin Erasmus met gepaste trots als een Goudse geleerde wordt gepresenteerd.⁸ Elf jaar later, op 16 augustus 1532, werd deze 'claim' op meer symbolische wijze ook vanuit de politiek zichtbaar gemaakt. Tijdens een bijzondere vergadering van de Staten van Holland in Gouda werd - waarschijnlijk op voorstel van deze stad -

besloten de inmiddels in het Duitse Freiburg verblijvende geleerde te vereren met een royale gift (een 'juweel') van 240 Rijngulden.⁹ Deze schenking was in de eerste plaats een blijk van waardering voor 's mans prestaties, maar kan tegelijkertijd beschouwd worden als een poging de Goudse band met Erasmus te benadrukken en te verstevigen. Hoewel de ideeënrijkdom van Erasmus klaarblijkelijk met graagte werd toe-geëigend door een Goudse elite, bleef het lange tijd bij deze weinige openlijke manifestaties van genegenheid. Drie factoren zijn daarop waarschijnlijk van grote invloed geweest. Eerst en vooral hadden de Gouwenars te maken gehad met een idool dat niet toe-geëigend wenste te worden door deze stad. Sterker nog: hij deed er alles aan om door middel van mystificatie Gouda te ont-eigenen. Op de redenen hiervoor wordt elders in dit themanummer uitgebreid ingegaan, maar of het nu ging om een behoefte de schande van een onwettige geboorte uit te wissen, een streven om uit het als verstikkend ervaren kloosterleven te ontsnappen of vanwege een gefrustreerde jeugdliefde;¹⁰ vast staat dat Erasmus zijn Goudse verleden het liefst zoveel mogelijk wilde verdonkeremen en dus ook allerminst gesteld zal zijn geweest op openlijke pogingen tot toe-eigening. Elke discussie hierover heeft hij getracht de kop in te drukken.

Een tweede factor die het Goudse toe-eigeningsproces heeft geremd of gehinderd, vloeit indirect voort uit de eerste. Erasmus' ont-eigening van Gouda ging namelijk vergezeld van een persoonlijke toe-eigening van Rotterdam. Hij liet niet na te benadrukken dat hij in Rotterdam was geboren en onderstreepte dit door in zijn brieven en publicaties consequent 'Roterodamus' aan zijn naam toe te voegen. De naam van zijn Goudse vader, die volgens het toenmalig gebruik altijd in de vorm van een patronimicum werd toegevoegd aan de voornaam, liet hij daarentegen achterwege. In plaats daarvan plaatste hij - ongeveer vanaf zijn 29ste levensjaar - de naam Desiderius (de gewenste) voor zijn voornaam, hetgeen moeilijk anders geduid kan worden als een allusie op zijn onwettige geboorte. In plaats van Erasmus Gerritszoon Goudanus noemde hij zich Desiderius Erasmus Roterodamus. De stad Rotterdam, waar Erasmus slechts de eerste vier jaren van zijn leven doorbracht, heeft deze persoonlijke toe-eigening door Erasmus met graagte aanvaard en omarmd. Al bij het bezoek van kroonprins en later koning Filips II aan de stad in 1549, werd deze in het 'geboortehuis' van Erasmus rondgeleid, alwaar ook al een houten standbeeld van de geleerde stond. Dit beeld werd in 1557 vervangen door een stenen exemplaar op het Marktveld. De Rotterdamse claim, gevoed door de geleerde zelf, was en bleef daarmee stevig. Dat veranderde ook niet na doorvoering van de reformatie. De 'kritische katholiek' Erasmus viel niet in ongenade bij de meer rekkelijke protestanten. Aangezien deze libertijnse (remonstrantse) stroming zowel in Gouda als in Rotterdam lange tijd de dienst uitmaakte, kon Rotterdam ook nu moeiteloos

Deze 'kinderstoel van Erasmus', die sinds generaties in het bezit is van de bewoners van de kloosterboerderij van Stein, was in 1936 te zien op de Erasmus-expositie in de Goudse Boterhal. Het meubelstuk werd daar gebruikt als een - waarschijnlijk niet erg serieus genomen - 'bewijsstuk' voor de Goudse afkomst van de geleerde. Foto: Nico J. Boerboom.

aan het langste eind trekken en zou elke Goudse poging tot toe-eigening bij voorbaat kansloos zijn geweest. Erasmus bleef in Rotterdam dan ook op zijn voetstuk staan, ook letterlijk, zij het dat zijn stenen beeld na een initiatief van de bekende pensionaris Hugo de Groot, in 1622 plaatsmaakte voor het huidige, bronzen, exemplaar.¹¹

De politieke en kerkelijke ommezwaai die korte tijd later zijn beslag kreeg met de staatsgreep van prins Maurits en de veroordeling van de remonstranten op de bekende Synode van Dordrecht (1618-1619), zorgde voor de derde factor die Goudse toe-eigeningspogingen in de weg heeft gestaan. Vanaf dat moment kregen de orthodox-gereformeerden het namelijk voor het zeggen in het voorheen zo vrijzinnige Gouda. Zij hadden niets op met een geleerde die weliswaar de Rooms-Katholieke Kerk zwaar had bekritiseerd om haar misstanden, maar die altijd trouw was gebleven aan de paus van Rome. Erasmus' geest mocht dan fraai weerspiegeld worden in de kleurrijke glazen van de kerk waarin zij wekelijks bijeenkwamen, deze gereformeerden voelden geen enkele aandrang om zich deze oud-stadgenoot op enigerlei wijze toe te eigenen. Sterker nog, zij maakten letterlijk werk van een vorm van ont-eigening. Een groot deel van de geschriften van deze humanistische geleerde, dat via de naasting van de oude Goudse kloosterbibliotheken in de stadsbibliotheek of librije was beland, werd in deze periode door toedoen van gereformeerde librijemeesters - met voorop de scherp-slijpende dominee Jacobus Sceperus - uit de collectie verwijderd en verkocht. Slechts een beperkt aantal bijzondere werken van Erasmus bleef behouden, evenals een paar brieven van zijn hand en een portret.

Aan het begin van de achttiende eeuw, toen de scherpe kantjes er ook aan gereformeerde zijde af waren, werden de Goudse librijemeesters zich inmiddels toch wel bewust van de bijzondere betekenis van deze grote humanist en zijn bijzondere band met de stad. Dat blijkt uit de beschrijving die de Goudse stadsgeschiedschrijver Ignatius Walvis geeft van het interieur van de librije. Omringd door wanden met oude boeken bevond zich in het midden van deze boekenkamer een afgesloten lessenaar, met daarin een welhaas sacraal kistje waarin twee brieven van Erasmus samen met enkele brieven van andere geleerden werden bewaard. Bovendien hing aan een van de muren 'Erasmus aangezicht, en borst-beeld, plat verheven, uit het Regulieren Klooster Emmaus gekomen, en door Hr. Cornelis Diephorst, laatste Regulier der Steinsche Kanoniken gelaaten'.¹² Waarschijnlijk betreft dit het aardewerken Erasmusreliëf met een rond bord, dat thans nog in het bezit is van het Goudse museum. In het randschrift van dit bord staat in Latijnse bewoordingen te lezen dat Erasmus in Gouda is verwekt en in Rotterdam is geboren. Het is onduidelijk uit welke tijd deze tekst stamt. Aangezien Walvis - die dergelijke bijzonderheden doorgaans vermeldt - deze tekst niet opmerkt, zou zij ook veel later, bijvoorbeeld in de negentiende eeuw, kunnen zijn aangebracht. De vermelding van de plaats van verwekking mag in elk geval als een creatieve Goudse toe-eigeningspoging worden beschouwd, omdat op deze wijze de harde Rotterdamse geboortecclaims konden worden ontdoken.

Een katholieke Goudse toe-eigenaar

Met Walvis zijn wij tegelijkertijd ook aanbeland bij de belangrijkste Goudse toe-eigeningspoging in de vroegmoderne tijd. Streng-gereformeerden hadden, zoals wij zagen, weinig sympathie voor Erasmus. Maar ook rooms-katholieken hadden dikwijls zo hun bedenkingen. De bijtende spot van de humanist op de kerk van Rome in zijn *Lof der zothed* en zijn scherpe kritiek op tal van uitwassen in de sfeer van onder meer heiligenverering, vriendjespolitiek en zelfverrijking, waren voor menige rechtzinnige katholiek veeleer aanleiding hem te ont-eigenen dan hem toe te eigenen.¹³ Op het eerste oog mag het dan ook opmerkelijk heten dat uitgerekend de katholieke pastoor Ignatius Walvis zich in zijn *Beschryving der stad Gouda* (1714) uitput in argumenten die Gouda's claim

op Erasmus moesten ondersteunen. Hij zei het driehonderd jaar geleden zelfs al in het door ons gehanteerde moderne jargon: 'Der Goude eigend haar den grooten Erasmus toe'.¹⁴ Gelet op de felle binnenkerkelijke twisten waarmee pastoor Walvis in zijn eigen tijd te maken had, is zijn sympathie voor Erasmus echter goed te begrijpen. Als 'janse-nist' en aanhanger van de tegen Rome rebellerende 'Oud-Bisschoppelijke Clerezij' trachtten Walvis en de zijnen net als Erasmus van binnenuit veranderingen in de Rooms-Katholieke Kerk te bewerkstelligen. Een breuk wilden zij, geheel in de geest van Erasmus, vermijden. Dat werd hen echter niet toegestaan, waardoor zij los van Rome kwamen en als zelfstandig (later Oud-Katholiek genoemd) kerkgenootschap verder moesten.

Om het belang van Erasmus voor Gouda te onderstrepen put Walvis zich uit in superlatieven over 's mans geleerdheid en betekenis voor Gouda: 'Grooter maakte noit een geleerde man sijne stad als de groote Erasmus, onze Burger, sijn der Goude'. De oude aanspraken van Rotterdam veegt hij in één pennenstreek van tafel: 'Wat Rotterdam op sijne smuik-geboorte ook roeme, hij is, sijnen oorsprong en geest, niet aan haaren grond, maar den onsen schuldig (...) wat daar ook de nabuurige Rotterdammers tegen swetzen'.¹⁵ Om deze claim kracht bij te zetten toont de geschiedschrijvende pastoor zich bereid elke snipper papier, elke mondelinge overlevering en zelfs elk gerucht serieus te nemen waaruit zou blijken dat de grote humanist wel degelijk op Goudse bodem het levenslicht zag. Walvis beroept zich onder meer op uitlatingen van Reynier Snoy, waaruit blijkt dat hij het elders in dit themanummer besproken handschrift uit de kloosterbibliotheek van Stein kende.¹⁶ Helemaal zeker van zijn zaak voelde Walvis zich blijkbaar niet, want na zijn bewijsvoering acht hij het toch noodzakelijk in te gaan op de vraag wat er resteert van de Goudse aanspraken als de wieg van de geleerde onverhoopt toch in Rotterdam blijkt te hebben gestaan. Voor dat geval schermt de pastoor met de visie van twee rechtsgeleerden, Almelooven en Costerus, die de zaak vergelijken met een geboorte van iemand waarvan de moeder op doorreis is. Volgens hen zou Rotterdam in dat geval Erasmus hooguit als zijn 'inboorling' mogen beschouwen, maar mocht Gouda hem zijn 'burger' noemen. Dit Salomonsoordeel komen we ook tegen in een gedicht van Jacobus van der Does, eveneens aangehaald door Walvis. Deze Hagenaar schreef:

'Want schoon dat Rotterdam op sijn Erasmus roemt
Ter Gou heeft recht dat zij hem half den haaren roemt'.¹⁷

Walvis overleed kort nadat zijn stadsgeschiedenis van Gouda van de persen was gekomen. Zijn massieve toe-eigeningspoging met betrekking tot Erasmus werd niet door anderen opgepikt of overgenomen. De Goudse pastoor zal daar overigens zelf ook niet op hebben gerekend, gelet op zijn verzuchting dat het te wensen ware geweest dat, net zoals Rotterdam was opgekomen voor het recht op haar 'inboorling', Gouda in een veel eerder stadium 'haar belang en recht op haaren burger (...) hadde wereldkundig gemaakt'.¹⁸ Zijn verwijt treft hier nadrukkelijk ook de wereldlijke overheid, in casu het stadsbestuur.

Toe-eigening in de negentiende eeuw

Het zou een eeuw duren vooraleer een nieuwe stadsgeschiedschrijver van Gouda de geboortekwestie rond Erasmus zou afstoffen. Ditmaal was het geen vertegenwoordiger van de geestelijkheid, maar een regent die jarenlang een vooraanstaande rol in het Goudse stadsbestuur speelde, te weten mr. Cornelis Johan de Lange van Wijngaerden. De schets van de bijzondere band tussen Erasmus en Gouda in het tweede deel van zijn in 1817 verschenen *Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude*, is echter nauwe-

lijks als een serieuze toe-eigeningspoging te typeren. Feitelijk accepteert hij de communis opinio dat de geleerde in Gouda is 'geteeld' en in Rotterdam is geboren. Hij legt geen claim neer, maar troost beide rivaliserende steden met de gedachte dat het eervol is om, net als de om de geboorte van Homerus wedijverende Griekse steden, groot belang te stellen in 'de toevallige geboorte van dit Goudsch voortbrengsel aldaar en in de nabuurschap verder opgekweekt, beschaafd en opgewassen tot zulk een door zijne geleerdheid zoo wijd vermaarden en beroemden man'.¹⁹ Blijkbaar vindt deze regent het sop de kool niet waard en ziet hij geen overheidsbelang in het aanscherpen van de discussie met Rotterdam.

Een echte Goudse toe-eigeningspoging moet in de negentiende eeuw dan ook niet komen van een stadsbestuurder, maar opnieuw van een kerkelijk bedienaar. In 1845 is het niet een pastoor, maar de hervormde predikant M.A.G. Vorstman, die landelijk de aandacht vestigde op een document waaruit zou blijken dat Erasmus, in weerwil van zijn eigen beweringen en van de Rotterdamse aanspraken, een geboortige Gouwenaar was. Het door Vorstman in het *Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* integraal in de oorspronkelijke Latijnse tekst gepubliceerde stuk, is dezelfde notitie van een onbekende kloosterling uit Stein die eerder door Walvis werd gezien en die in dit themanummer van de *Tidinge* voor het eerst in een Nederlandse vertaling wordt afgedrukt. Vorstman blies daarbij niet al te hoog van de toren. Hij bood zijn 'ontdekking' aan het *Archief* aan met de bescheiden wens dat daarmee 'welligt de strijd tusschen Rotterdam en Gouda over Erasmus' geboorteplaats levendig kan gehouden worden'.²⁰

Het lijkt erop dat de wens van Vorstman in zekere zin in vervulling is gegaan, want zoals Jan Willem Klein in zijn bijdrage over de Erasmiana in de Goudse librije in dit themanummer laat zien, is de Goudse belangstelling voor Erasmus in de negentiende eeuw fors toegenomen. De weerspiegeling daarvan is te vinden in de librije, waar in die tijd door toedoen van met name librijemeester L.A. Kesper een groot aantal kostbare werken van Erasmus aan de collectie werden toegevoegd,²¹ en in het stedelijk museum, dat in 1874 werd opgericht en het bijzondere portret uit de librije van meet af aan een vooraanstaande plek gaf in zijn collectie. Daarmee werd de gedachtenis aan Erasmus in Gouda levend gehouden, zij het hoofdzakelijk voor een kleine intellectuele elite die toegang had tot librije en museum. Een bredere omarming van Erasmus als Gouds cultuurdrager bleef vooralsnog uit. Er werd bij raadsbesluit van 27 maart 1903 weliswaar eindelijk een straat in Gouda naar Erasmus vernoemd, maar het is typerend voor het toenmalige gebrek aan toe-eigeningszin, dat het stadsbestuur voor deze geleerde van Europees formaat slechts een klein achterafstraatje zag weggelegd.²²

Toe-eigening in een donkere tijd

De tot op heden sterkste manifestatie van Goudse toe-eigening van Erasmus vond plaats in 1936, toen overal in Europa de vierhonderdste sterfdag van de grote humanist herdacht werd. In dat jaar meende Gouda 'naast en na de grootsche herdenking in het naburige Rotterdam' ook zelf de schijnwerpers te moeten richten op deze beroemde oud-inwoner van de stad. Er werd voor lokale begrippen grootschalig uitgepakt met verschillende manifestaties, die maar liefst vijf dagen in beslag namen (26 tot 30 september). Naast een officiële herdenkingsplechtigheid op het stadhuis en een tentoonstelling in de boterhal, vond de opvoering plaats van een speciaal voor deze gelegenheid door een oud-Gouwenaar (W.A.F.X. Hoffman) geschreven Erasmusspel en een declamatie uit de *Lof der Zotheid* door Ko Arnoldi in zaal Kunstmin. Ook verscheen er een speciale Erasmus-editie van de *Goudsche Courant*, die bij achtduizend gezinnen op de deurmat viel.²³ Als apotheose en afsluiting van de herdenking vond een plechtige onthulling plaats van een herdenkingssteen in de boerderij die is gebouwd op de plek waar ooit Erasmus' klooster stond. De Goudse Erasmusherdenking was geen initiatief van de

ERASMUS-VIERING GOUDA

26 - 30 SEPTEMBER

Erasmus van Rotterdam
van de Goudsche Courant
Gouda 1936

„Een vindingrijk geest, maar een onverschillig hart, en een geringe kennis.“
„A vinding vindingerij, en diep, en diep geen, of niet, ingespannen niet vinding.“
Erasmus van Rotterdam in een brief aan Desiderius Erasmus.

Die vindingrijk geest van Erasmus was niet een vindingrijk geest, maar een vindingrijk hart. Het was een vindingrijk hart, dat hem tot de vinding van de vinding bracht, en dat hem tot de vinding van de vinding bracht. Het was een vindingrijk hart, dat hem tot de vinding van de vinding bracht, en dat hem tot de vinding van de vinding bracht.

De brief van Erasmus aan Herman Lotmanius van 20 Februari 1533

In de vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

Erasmus en de vinding

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

Erasmus in de vinding

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

De vinding van de vinding

De vinding van de vinding, die Erasmus van Rotterdam in de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht, en die hem tot de vinding van de vinding bracht.

Speciale Erasmus-editie van de Goudsche Courant uit 1936, met de aankondiging van een groot aantal activiteiten ter herdenking van de 400 jaar eerder gestorven humanistische geleerde uit Gouda. In de linkerbovenhoek staat een voor deze gelegenheid door W. Hogervorst vervaardigde tekening van Erasmus, gesitueerd in de boterhal onder het stadhuis, waar een expositie over hem was ingericht. Foto: SAMH.

gemeente, maar van een speciaal daartoe in het leven geroepen comité. Zelfs de voornaamste financier van alle evenementen was een burger, eveneens een oud-Gouwenaar

die anoniem wenste te blijven maar wiens naam, H. Zanen, in het uitgesproken dankwoord abusievelijk toch onthuld werd. Het mag geen verwondering wekken dat de idee voor de herdenking geboren werd in de gelederen van het bestuur van de Goudse librerie, dat met zijn collectie Erasmiana de kraamkamer vormde van deze Goudse toe-eigeningspoging. Naast bestuursleden van de librerie maakten ook bestuursleden van de openbare leeszaal deel uit van het comité. Voorzitter was de jurist en Goudse Glazenkenner mr. A.A.J. Rijksen.

In de herdenkingskrant en de verslagen van de evenementen in de dagen erna vallen twee aspecten op. Allereerst de toe-eigening van Erasmus als apostel van verdraagzaamheid. De Goudse herdenkers volgden daarmee de teneur die al door Rotterdam was gezet. Tijdens het grote Erasmuscongres van juli in de Maasstad had de grote Nederlandse historicus en Erasmusbiograaf Johan Huizinga de humanist geportretteerd als iemand die liever wereldburger wilde zijn dan zich te verstarren in eng nationalisme. Hij stelde diens pleidooien voor vrede, verdraagzaamheid, wijsheid en redelijkheid ten voorbeeld aan zijn tijdgenoten, die ten prooi vielen aan verwarring, onverdraagzaamheid en partijzucht. Gouda's loco-burgemeester H.P.C.M. de Witt Wijnen, die bij afwezigheid van burgemeester Gaarlandt de herdenkingsrede mocht uitspreken, positioneerde Erasmus in dezelfde lijn als een navolgenswaardige 'strijder voor de *humanitas* in een wereld van barbarisme'. De daarna volgende gastspreker, schrijver en dichter Garnt Stuiveling, sloot zich daarbij aan en sprak de wens uit 'dat ons volk in deze tijd, die sterk anti-Erasmiaansch is, zichzelf zou mogen kennen in zijn zeer grote zoon'. Op de tentoonstelling in de boterhal werd bovendien onder de kop 'Erasmus en de vrede' ruim aandacht besteed aan de 'pacifistische geschriften' van de humanist.

De mogelijkheid van deze transformatie van Erasmus van icoon van geleerdheid in icoon van verdraagzaamheid maakte hem blijkbaar ook in Gouda in bredere kring aantrekkelijk voor toe-eigening en dit verklaart waarschijnlijk voor een belangrijk deel waarom de stad zich op deze groot-schalige wijze met hem identificeerde. De aloude geboortekwestie - en dat is het tweede aspect dat opvalt in de verslaglegging - werd daarbij zonder voorbehoud beslecht ten faveure van Gouda. Als eerste en belangrijkste grondslag voor de herdenking noemde het comité 'dat deze groote geleerde, volgens authentieke gegevens, hier ter stede het levenslicht zou hebben aanschouwd'. Loco-burgemeester De Witt Wijnen droeg op zijn eigen wijze een steentje bij, door in zijn rede het belang van de geboorteplaats tot een minimum te reduceren. Het ging volgens hem toch bovenal om de baanbrekende ideeën van Erasmus die hij in en nabij Gouda ontwikkelde en niet om 'te twisten over den vierkanten meter territorium waarop een wieg pleegt te staan'.²⁴

De wieg van Erasmus konden de Gouwenaars niet presenteren, maar om hun claim toch ook in materiële zin te onderbouwen kwamen zij op de tentoonstelling wel met een vergelijkbaar bijzonder voorwerp op de proppen: de kinderstoel van Erasmus. Na Bazel, Brussel en Rotterdam pretendeerde daarmee ook

Gouda te beschikken over een bijzonder attribuut van deze 'heilige'. De geëxposeerde kinderstoel, compleet met 'poepgat', had een vroeg-renaissancistische stijl. Van de stoel

Aankondiging van de Goudse Erasmus-tentoonstelling in 1936 in de Boterhal onder het stadhuis. Foto: Marieke Abels.

is slechts bekend dat hij 'sedert overoude tijden' in het bezit was van boerderij 't Klooster, die is gebouwd op de plek waar ooit het klooster van Erasmus stond. Helemaal serieus zullen de Gouvenaars dit 'authentieke bewijsstuk' wel niet genomen hebben, maar het comité nam de algemene Goudse claim op Erasmus wel serieus. Voorzitter Rijkssen citeerde in zijn toespraak dan ook met instemming een opmerking die hij in de wandelingen van het Rotterdamse congres had opgetekend uit de mond van de Amerikaanse historicus Albert Hyma: 'Als er één stad is waaraan de zwerver Erasmus met terdaad verbonden is geweest, en als er één stad de bijzondere plicht heeft hem te herdenken, dan is het Gouda'.²⁵ Die herdenking kwam er dus en trok veel belangstelling. De officiële opening werd door tachtig personen bezocht, de tentoonstelling trok 471 bezoekers, ruim achthonderd scholieren werden er rondgeleid en zaal Kunstmin zat afgeladen vol. De Goudse Erasmusherdenking bleef echter niet beperkt tot een evenement met slechts lokale uitstraling. Op de laatste dag slaagden de organisatoren erin ook nationaal de aandacht te vestigen op hun toe-eigeningspoging. Voor de onthulling van de herdenkingssteen in boerderij 't Klooster slaagden zij er namelijk in de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap, J.R. Slotemaker de Bruïne naar Gouda te halen. Deze hoogwaardigheidsbekleder werd samen met de leden van het organisatiecomité in twee motorboten van Gouda naar Haastrecht gevaren, waar zij werden opgewacht door burgemeester L.J. Lucasse van Reeuwijk, de familie Van den Broeke (bewoners van de boerderij) en de royaal vertegenwoordigde pers. De steen, met de tekst 'Hic domicilium habuit Erasmus (in dit huis woonde Erasmus) 1488-1493', werd aangebracht in de kaaskamer van de boerderij, waar ook een houten wandschild hangt dat eertijds de kloosterpoort zou hebben gesierd. In zijn toespraak streefde de minister zijn gastheren met de boude stelling dat de steen als herinneringsteken uitsteeg boven het standbeeld van Erasmus te Rotterdam, zijn woning te Bazel en zijn graf in de Domkerk aldaar, omdat de met het kloosterleven ongelukkige Erasmus op deze plek in de polder Stein zijn zwaarste strijd streed.²⁶

De officiële delegatie met de Goudse burgemeester Gaarlandt en onderwijsminister J.R. Slotemaker de Bruïne scheept zich in, om naar Haastrecht te varen voor de onthulling van de herdenkingssteen voor Erasmus, 30 september 1936. Foto: SAMH.

Herdenkingssteen uit 1936, ingemetseld in de muur van de kaaskamer van de kloosterboerderij van Stein. Foto: Nico J. Boerboom.

Gefnuikte Goudse ambities verscholen achter een abri

Oorlog en wederopbouw deden Erasmus in de daaropvolgende decennia weer naar de achtergrond verdwijnen, niet alleen in Gouda, maar overall. Kenmerkend daarvoor waren de lotgevallen van een buste van de humanistische geleerde, die de Amsterdamse beeldhouwer Hildo Krop (1884-1970) in de jaren dertig waarschijnlijk vervaardigde voor plaatsing in Batavia (Nederland-Indië). Door de oorlog en soevereiniteitsoverdracht bereikte het beeld evenwel nimmer zijn bestemming. Het belandde in het depot van het Rijksmuseum in Amsterdam, waar het eind jaren zestig uit werd gehaald om cadeau te doen aan het museum van Paramaribo. Daar werd het beeld geplaatst in de museumtuin. Enkele jaren later constateerde de Goudse museumdirecteur Jan Schouten bij een werkbezoek aan Suriname dat het beeld uit de tuin verdwenen was. Hij vond het uiteindelijk terug als vogelverschrikker met een witgekalkte muts, die de wacht hield in een rijstveld. Schouten wist daarop gedaan te krijgen dat de Erasmusbuste terugverscheept werd naar Nederland, waar het beeld eerst een plek kreeg in de Goudse museumtuin en in 1974 aan de muur van de pas-gerestaureerde Agnietenkapel.²⁷

Uitbeelding van Erasmus tijdens een historische optocht ter gelegenheid van het 750-jarig bestaan van de stad Gouda. Foto: SAMH.

Dankzij dit beeld stonden de Gouvenaars begin jaren zeventig voor het eerst sinds lange tijd weer 'oog in oog' met hun beroemde stadgenoot. Dat gebeurde opnieuw en meer theatraal tijdens de grote historische optocht, die in 1972 werd gehouden ter gelegenheid van het 700-jarig bestaan van de stad. Erasmus reed in de stoet mee, alsmede een verbeelding van de *Lof der Zotheid*.²⁸ Voor een nieuwe Goudse toe-eigeningspoging was dat echter rijkelijk laat, aangezien het uit de as herrezen Rotterdam de geleerde inmiddels opnieuw stevig in zijn armen had gesloten. Met een groots opgezette tentoonstelling 'Erasmus en zijn tijd' in Museum Boymans - van Beuningen was daar in 1969 op grootse wijze zijn vijfhonderdste geboortedag luis-ter bijgezet. In de tweedelige, vuistdikke catalogus bij deze tentoonstelling volgen de Rotterdammers omgekeerd dezelfde taktiek als de Gouvenaars in 1936: zij laten er geen zweem van twijfel over bestaan dat Erasmus in Rotterdam zou zijn geboren. En dat alles gebeurde onder toezienend oog van een ere-comité waarin ook de Goudse burgemeester P. van Dijke - naast burgervaders van andere steden die een relatie met Erasmus hebben - zitting had. Ook de Goudse archivaris J.E.J. Geselschap en eerdergenoemde Jan Schouten van het Stedelijk

Museum 'Het Catharina-Gasthuis', die als bruikleengevers worden bedankt, lieten dit blijikbaar over hun kant gaan.²⁹ Nadat Rotterdam in 1973 de nieuw opgerichte universiteit de naam van Erasmus gaf en de handtekening van de grote geleerde de correspondentie en tegenwoordig zelfs de muren van deze universiteit bij wijze van logo sieren, beschouwden de Gouvenaars elke nieuwe toe-eigeningspoging blijikbaar bij voorbaat als zinloos. Kenmerkend daarvoor is het portret dat Schouten in 1980 wijdde aan Erasmus in zijn boek over grote Gouvenaars. Hij berust in de Rotterdamse claim maar geeft troost en bemoediging aan de Gouvenaars van vroeger, van nu en van de toekomst, dat zij niettemin trots kunnen zijn op 'hún Erasmus'.³⁰ Het bushuisje dat inmiddels pal

voor de neus van het Erasmusbeeld aan de Agnietenkapel is geplaatst, verbeeldt op pijnlijke wijze alle gefnuikte toe-eigeningspogingen van Gouda.

Balans

Hoewel Gouda veruit de sterkste papieren had om zich Erasmus toe te eigenen, legde zij het door de eeuwen heen keer op keer af tegen Rotterdam, waar de grote geleerde nota bene alleen zijn kleutertijd doorbracht. De onwilligheid van Erasmus om met Gouda geassocieerd te worden heeft daarbij een belangrijke, maar niet doorslaggevende rol gespeeld. Belangrijker dan dat was de onwil of het onvermogen van het stadsbestuur om zich sterk te maken voor een dergelijke claim. De initiatieven moesten steeds weer van burgers komen, die vaak op bewonderenswaardige wijze hun affectie met de grote humanist tentoonspreidden. Ook nu, anno 2006, zijn het weer burgers die zich roeren. Zij staan daarin niet alleen in Gouda, want hun idee kwam op nadat Erasmus in 2004 door de lezers van de *Rijn en Gouwe* was uitgeroepen tot 'Grootste Gouwenaar aller tijden'. Daarmee was opnieuw het bewijs geleverd dat de humanistische geleerde stevig is verankerd in het collectieve geheugen van zijn voormalige stadsgenoten. De nieuwe poging om dit ook concreet zichtbaar te maken past daarmee in een lange traditie en verdient dan ook ondersteuning. Tegelijk zal iedereen zich realiseren dat de ambities noodgedwongen

bescheiden zullen moeten blijven. De naam van Erasmus is immers al op ontelbare manieren met Rotterdam verbonden en het is een illusie te denken dat diens beroemde standbeeld ooit verplaatst zal worden naar de Goudse Markt. Het streven zou er hooguit op gericht kunnen zijn Gouda een bescheiden, maar eervolle plaats te geven in de slagschaduw van Rotterdam. Een heel standbeeld op de Markt mag dan onhaalbaar zijn, een kleine buste moet kunnen. Maar laat Gouda zich vooral ook niet blindstaren op Erasmus alleen. Er is immers een ander idool voorhanden, die Goudse toe-eigening meer dan verdient. Het is een man wiens naam veel minder sterk geassocieerd wordt met een andere stad, die niet in geleerden-Latijn schreef maar in het Nederlands en die net als Erasmus een warme pleitbezorger was van tolerantie. Over zijn band met Gouda bestaat geen enkele twijfel. Hij zocht hier welbewust zijn toevlucht, prees de stad om haar vrijheidsidealen, is aan de Oosthaven overleden en werd begraven in de Sint-Janskerk op 29 oktober 1590. De herdenking van Erasmus op 28 oktober zou Gouda voortaan een dag later dan ook moeiteloos kunnen combineren met de toe-eigening van deze persoon. Zijn naam? Dirck Volckertszoon Coornhert.

Paul H.A.M. Abels (1956) is historicus. Hij is medeoprichter en oud-voorzitter van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis en ook oud-bestuurslid van 'die Goude'. De meeste publicaties van zijn hand handelen over kerk- en boekhistorische onderwerpen. Abels is werkzaam voor het Ministerie van Justitie.

De Goudse Erasmus, verscholen achter een bushokje. Foto: Marieke Abels.

Noten

- 1 Willem Frijhoff, 'Toeëigening: van bezitsdrang naar betekenisgeving', *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden* 6 (1997) 97-118 en W.Th.M. Frijhoff, 'Toe-eigening als vorm van culturele dynamiek', *Volkskunde* 104 (2003) 99-118.
- 2 Willem Frijhoff, *Heiligen, idolen, iconen* (Nijmegen 1998).
- 3 Jeroen Koch, 'Sint-Abraham. Kuyper als gereformeerde heilige', *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 9 (2006) 121-125.
- 4 Zie de bijdrage van Leon Mijderwijk in dit themanummer.
- 5 *Erasmus en zijn tijd*. Tentoonstelling ingericht ter herdenking van de geboorte, 500 jaar geleden, van Erasmus te Rotterdam in de nacht van 27 op 28 oktober, Museum Boymans-van Beuningen (Rotterdam 1969) deel 2, 16-17 en 156-159.
- 6 Zie de bijdrage van Klein over de Erasmiana in dit nummer.
- 7 P.H.A.M. Abels, K. Goudriaan, N.D.B. Habermehl, J.H. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002), zie register op Erasmus.
- 8 Xander van Eck, *Erasmus en de Crabeths* [Goudse Glazendag 2002], (Gouda 2002)10-11.
- 9 Abels e.a. (red.), *Duizend jaar Gouda*, 209.
- 10 Paul H.A.M. Abels, 'Desiderus Erasmus van Rotterdam of van Gouda?', *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 8 (2005) 66.
- 11 Frijhoff, *Heiligen, idolen, iconen*, 60.
- 12 Ignatius Walvis, *Beschrijving der stad Gouda I* (Gouda 1714) 219.
- 13 De toe-eigening van Erasmus is binnen de Rooms-Katholieke Kerk tot op de dag van vandaag een discussiepunt geweest. Zie Marcel Gielis, 'De verschuivingen in het Erasmusbeeld en de diverse reconstructies van de katholieke traditie', *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden* 6 (1997) 119-130.
- 14 Walvis, *Beschrijving*, I, 268
- 15 Walvis, *Beschrijving*, I, 259 en 268.
- 16 Zie de bijdragen van Nico Habermehl en Klein
- 17 Walvis, *Beschrijving*, I, 271.
- 18 Walvis, *Beschrijving*, I, 269.
- 19 C.J. de Lange van Wijngaerden, *Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude II* (Gouda 1817) 155-156.
- 20 M.A.G. Vorstman, 'De geboorteplaats van Erasmus', *Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* 15 (1845) 233-239. Zie over Vorstman ook: Joh.s Dyserinck, *Stillen in den lande. Herinnering aan dr. M.A.G. Vorstman en mevrouw J.C. Vorstman-Perier* ('s-Gravenhage 1895).
- 21 Zie de bijdrage van Jan Willem Klein over Erasmiana in dit themanummer.
- 22 A. Scheygrond, *De namen der Goudse straten, wijken, bruggen, sluisen, waterlopen en poorten* (Alphen aan den Rijn 1981) 90.
- 23 Bijzonderheden over de Goudse Erasmusherdenking van 1936 zijn ontleend aan edities van de *Goudsche Courant* van 26, 28, 29 september en 1 oktober 1936. Het vier pagina's tellende Erasmusnummer verscheen op 26 september.
- 24 *Goudsche Courant*, 28 september 1936.
- 25 *Goudsche Courant*, 28 september 1936.
- 26 *Goudsche Courant*, 1 oktober 1936.
- 27 Oscar van der Wijk, *Beelden in Gouda. Kunst van de twintigste eeuw* (Gouda 2001) 21-22.
- 28 SAMH, Fotocollectie.
- 29 *Erasmus en zijn tijd*, deel 1, 7 en 21.
- 30 Jan Schouten, *Wie waren zij? Een reeks van Goudse mannen en vrouwen, die men niet mag vergeten* (Alphen aan den Rijn 1980) 23-36.

Erasmus' betekenis

'Het beschaafde mensdom heeft reden, Erasmus' naam in ere te houden, al was het enkel omdat hij de innig oprechte prediker is geweest van die algemene zachtmoedigheid, die de wereld nog zo bitter nodig heeft'. Met deze zin beëindigde Johan Huizinga in 1928 zijn biografie over Erasmus. Nu, bijna tachtig jaar later, hebben deze woorden nog niets aan kracht verloren. Wel streed Erasmus vol overgave tegen de onvolmaakt-heid van de wereld, maar bij de radicalen voelde hij zich niet thuis. Zij maakten naar zijn mening evenveel kapot als ze opbouwden.

Huizinga was niet blind voor de nadelen die deze houding met zich meebracht.

Erasmus bleef dan wel roepen dat alles anders moest, maar toen het er op aankwam, koos hij voor de partij van traditie en behoud: de oude kerk. Vrede en eensgezindheid gingen hem namelijk boven alles. Van onenigheid had hij een grote afkeer. Deze eigen-schap ontlokte Huizinga de uitspraak dat Erasmus geen helder der geschiedenis kan wor-den genoemd, omdat zijn karakter kleiner was dan zijn geest.

Erasmus stelde zich terughoudend op, omdat hij als geen ander inzag dat alle vraagstuk-ken twee kanten hebben. Deze uit zijn karakter voortkomende gematigdheid heeft veel invloed op zijn omgeving gehad, aldus Huizinga. De herhaalde pogingen om in het grote kerkelijke conflict (de Reformatie) nog tot een compromis te komen, al was dit tot mislukken gedoemd, werden door Erasmus' opstelling ingegeven. Uit de door de regen-ten van de Republiek in stand gehouden armen-, wees- en gasthuizen sprak Erasmus' geest van sociale verantwoordelijkheid. Bovendien is de geschiedenis van Nederland minder bloedig en wreed dan die van de omringende landen. Zo is de gruwel van de terechtstellingen van heksen in de Republiek meer dan een eeuw eerder opgehouden dan elders in Europa. De mentaliteit die hieruit spreekt, is die van Erasmus.

Het godsdienstig leven was naar de mening van Erasmus in de loop van de middeleeu-wen overwoerd door nutteloze praktijken, ceremoniën en tradities met als onvermijj-delijke gevolg dat het evangelie aan kracht had verloren. Wat het geloof volgens hem nodig had, was vereenvoudiging. Hij wilde terug naar de bronnen, naar het oorspronke-lijke en zuivere, nog niet overgroeid of door tal van handen gegaan. In plaats van een wereld door de kerk gedomineerd, zag Erasmus de wereld van de oudheid, maar dan doortrokken van het christelijk geloof.

Een schitterend uitvloeisel van dit denken vormen de elf gebrandschilderde ramen (Glazen) in het koor van de Goudse Sint-Janskerk, die scènes laten zien uit de levens van Johannes de Doper en Jezus. De manier waarop dit verhaal wordt verteld, is ingege-ven door de wens van Erasmus om de bijbel voor iedereen toegankelijk te maken. De bijbelvertalingen die daarvan in het begin van de zestiende eeuw het gevolg waren, von-den hun pendant in de bijbelillustraties uit diezelfde periode. Deze afbeeldingen inspi-reerden op hun beurt het kerkbestuur, de opdrachtgevers en glazeniers Dirk en Wouter Crabeth bij het ontwerpen van de ramen.

In al zijn uitingen speelde bij Erasmus de vorm een belangrijke rol. Van zijn schrijven ging een bekoring uit die voor zijn geleerde tijdgenoten onweerstaanbaar was. Bij Erasmus was kwaliteit belangrijk. Wat hij schreef was nooit vaag, nooit onbegrijpelijk, altijd plausibel. Het was, om met Huizinga te spreken, volmaakt van toon, zinval en accent. Vooral zijn brieven waren modellen van uitstekende stijl, smakelijk Latijn, geestige uitdrukking en elegante geleerdheid. (*Nico Habermehl*)

Nico Habermehl (1946) is historicus en voorzitter van de Historische Vereniging 'die Goude'. Hij was achtereenvolgens zeeman en leraar geschiedenis en is thans beleidsmedewerker bij het ministe-rie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen.

Geraadpleegde literatuur voor de rasterteksten in dit nummer

- P.H.A.M. Abels., K. Goudriaan, N.D.B. Habermehl, J.H. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002).
- Paul H.A.M. Abels, 'Desiderius Erasmus van Rotterdam of van Gouda?', *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 8 (2005) 66.
- A.J. Dunning, "'Lieve God!'"'. Medische kanttekeningen', *NRC Handelsblad* (6 november 1986).
- Joh. Dyserinck, *Stillen in den lande. Herinneringen aan dr. M.A.G. Vorstman en mevrouw J.C. Vorstman-Perier* ('s-Gravenhage 1895) 11.
- Xander van Eck, *Erasmus en de Crabeths* (Gouda 2002).
- *Erasmus en zijn tijd* II (2 delen, Rotterdam 1969).
- *Erasmus von Rotterdam. Vorkämpfer für Frieden und Toleranz* (Bazel 1986).
- K. Goudriaan, 'Het elfde klooster. Over een handschrift afkomstig uit het convent Emaus in het Land van Stein', in: N.D.B. Habermehl, P.H.A.M. Abels, H.A. van Dolder-de Wit, L.B. Korstanje (red.), *In de stad van die Goude* (Delft 1992) 87-122.
- *Goudsche Courant* (26 september 1936).
- Dalm[atius] van Heel, *Oude kloosters te Gouda. De reguliere kanunniken van het klooster Emmaus in het Land van Stein* (z.p., z.j.). ook verschenen in: *Haarlemse Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem* 62 (1953) 32-69.
- Johan Huizinga, *Erasmus* 10e herziene druk (Rotterdam 2001).
- Albert Hyma, *The youth of Erasmus* (Ann Arbor 1930).
- H. de Jong-Maasland, 'Erasmus en Gouda', *Hermenevs* 31 (1959) 7-15, 32-37.
- B. de Keijzer, "Erasmus ook van ons!". *Erasmus van Rotterdam (1469-1536)*, *Ons Voorgeslacht* 61 (2006) 253-264.
- Jan Willem Klein, 'Erasmus en Gouda', *De Schatkamer* 19 (2005) 50-55.
- A.C.F. Koch, *The year of Erasmus' birth and other contributions to the chronology of his life* (Utrecht 1969).
- A.M. Koldewij, *Erasmus. Zicht op een geleerde in zijn tijd* (Amsterdam 1986).
- [G. Schrijvers], 'Strijd om Erasmus' geboorteplaats', *Goudsche Courant* (20 juni 1959).
- A.J. van de Ven, 'David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, en de priesterwijding van Erasmus', *Rotterdams Jaarboekje* 1970, 196-209.
- M.A.G. Vorstman, 'De geboorteplaats van Erasmus', *Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* 15 (1845) 233-239. Met N.C. K[ist], 'Bijvoegsel', 240.
- Ignatius Walvis, *Beschrijving der stad Gouda* I (2 delen, Gouda en Leiden 1714) 259-275.

Erasmus' tijdlijn

- 1469 Erasmus verwekt te Gouda
Zijn geboorte vindt plaats in de nacht van 27 op 28 oktober te Rotterdam, Gouda of ergens onderweg tussen beide steden
- 1473 Hij gaat naar school bij Pieter te Winckel in Gouda
- 1478 Hij wordt leerling van de kapittelschool van Sint Lebuïnus in Deventer
- 1484 Zijn moeder overlijdt in Deventer aan de pest, waarna hij moet terugkeren naar zijn vader in Gouda. Kort daarop overlijdt ook zijn vader
Erasmus' voogden sturen hem vervolgens naar de Latijnse School in 's-Hertogenbosch
- 1487 Hij doet zijn intrede in het klooster Stein tussen Gouda en Haastrecht
- 1488 Hij legt zijn kloostergeloften af
- 1492 Bisschop David van Bourgondië wijdt hem tot priester
- 1493 Hij verlaat het klooster Stein om in dienst te treden als secretaris van Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk
- 1494 Reizen door de Zuidelijke Nederlanden als secretaris van de bisschop van Kamerijk
Erasmus voltooit zijn eerste grote geschrift: de *Antibarbari*
- 1495 Hij gaat voor studie naar Parijs en woont in het Collège de Montaigu
- 1497 Hij geeft in Parijs een bundel gedichten uit van zijn vriend Willem Hermans
- 1499 Reis naar Engeland, waar hij Greenwich en Oxford bezoekt
Ontmoetingen met Thomas More en koning Hendrik VIII
- 1500 Vertrek uit Engeland, waarbij de douane in Dover zijn geld afneemt
Dat noopt hem tot de uitgave van de *Adagia*
Hij verblijft in Calais, Orléans en Parijs
- 1501 Reis naar Holland. Hij mag van de prior van Stein nog één jaar studeren
Studie in Leuven. Voltooit enkele vertalingen uit het Grieks
- 1504 Hij verlaat Leuven en keert terug naar Parijs
- 1505 Tweede bezoek aan Engeland

- 1506 Hij begeleidt twee zonen van de lijfarts van de Engelse koning op een studiereis naar Italië. Bezoekt Florence, Bologna, Venetië, Padua, Siena en Rome
- 1509 Hij verlaat Italië. Op weg naar Engeland schrijft hij zijn *Lof der Zotheid*
- 1511 Korte reis naar Parijs. Hij verblijft daarna te Londen en Cambridge
- 1512 Hij geeft colleges in het Grieks en in de theologie in Cambridge
- 1514 Erasmus verlaat Engeland. Hij reist naar Bazel, waar hij Hans Holbein ontmoet
- 1516 Reis naar de Zuidelijke Nederlanden. Hij wordt Raadsheer van keizer Karel V
- 1517 Hij krijgt dispensatie van paus Leo X om het ordekleed te dragen. Ook maakt deze paus hem definitief vrij van alle belemmeringen die te maken hebben met zijn onwettige geboorte en die hem belemmeren bij het aanvaarden van prebendes
Hij wordt tevens ontslagen van alle formele bindingen aan het klooster Stein
Verblijft te Brussel, Antwerpen en Gent
- 1518 Korte reis naar Bazel
- 1519 Briefwisseling met Luther over de reformatie
- 1521 De paus verlangt van Erasmus duidelijke stellingname tegen Luther
Verblijft in Anderlecht en Leuven
Vertrekt metterwoon naar Bazel
- 1522 Erasmus bestudeert de kerkvaders en publiceert uitgebreide versie van de *Colloquia*, waarin de grote vragen van zijn tijd worden behandeld
- 1523 Holbein schildert drie portretten van Erasmus
- 1524 Hij schrijft zijn *De Libero Arbitrio* tegen Luther
- 1527 Erasmus' huisdrukker Johannes Froben overlijdt
- 1529 De rooms-katholieke mis wordt in Bazel verboden
Erasmus vertrekt per schip naar Freiburg
- 1530 Hij vestigt zich in Freiburg in het huis 'Zum Walfisch'
- 1531 Hij koopt een eigen huis in Freiburg
- 1535 Hij keert terug naar Bazel
- 1536 Erasmus stelt zijn testament op en overlijdt in de nacht van 11 op 12 juli